

DE KNECHTS VAN SINTERKLAAS

De figuur van Sint-Nicolaas en de gebruiken, welke op den vooravond van zijn feest of den daarop volgenden nacht plegen plaats te hebben, zijn het klassieke voorbeeld geworden voor de stelling, dat verschillende christelijke gebruiken tenslotte van heidensen, oud-germaansen oorsprong zijn, doch later die gekerstende gestalte hebben gekregen. De baard van den goeden heilige wijst dan op de baard van Wodan, zijn witte schimmel is Wodans ros Sleipnir, de snoeperijen herinneren aan de offermaaltijden en vruchtbaarheidsriten van de Midwinterfeesten, de roede zou ook uit een vruchtbaarheidsrite ontstaan zijn, zoals de meiboom en het vendelzwaaien eveneens daarmede verband houden. Ook katholieken van onverdacht gehalte verdedigen deze stelling, „dat sommige volksvoorstellingen en volksgebruiken, die heden ten dage met de feestviering van den H. Nicolaas in verband staan, door het volk van heidensen op christelijken bodem zijn overgebracht”. Zo bijv. Jos. Schrijnen, aan wiens werkje *De H. Nikolaas in het folklore* (Roermond 1898, p. 44) wij het zo juist gegeven citaat ontleen.

Maar niet iedereen heeft zich voor deze stelling tenslotte geheel gewonnen gegeven. Er is meer gelijk dan eigen. En in het boek van Karl Meisen, *Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande, Eine Kultgeographische-volkskundliche Untersuchung* (Düsseldorf 1931), een kloek uitgegeven standaardwerk van 558 bladzijden met 217 afbeeldingen en 2 kaarten, worden de mythologische verklaringen ten sterkste bestreden en wordt de kerkelijke cultus en de legendschat van den H. Nicolaas als grondslag voor de heiligengestalte der volksverbeelding aangenomen.

De voorstelling dan van den Heilige, zoals deze in den lateren Middeleeuwen legendschat en nog tot in onzen tijd voortleeft, is een compilatie uit den historischen bisschop van Myra in Lycië, die waarschijnlijk in de 4e eeuw leefde en den historischen abt Nicolaas van Sion, bisschop van Pinora, die eveneens in Lycië op 10 December 564 gestorven is. Zoals bij velen dier oude grote heiligen het geval is, hangt er om zijn historische persoon een ondoordringbare duisternis. Zijn be-

roemdheid en zijn algemene verering heeft hij te danken aan één enkele wonderdaad, de redding van de onschuldig veroordeelde veldheren, maar de legende heeft hem verder nog vele mirakelen toegeschreven.

En de verschillende attributen van den Heiligen Man, die men aan oud-germaanse feiten heeft vastgeknoopt, vindt men nu ook in die legenden terug, of in de algemeen-middeleeuwse heiligen-opvatting en kloostergebruiken. Wat bijv. de roede of gard betreft, die aan elk Sint-Nicolaasbezoek inhaerent is, deze hoeft absoluut niet noodzakelijk als vruchtbaarheidstwijg opgevat te worden. Neen, het bezoek van Sint Nicolaas, die beloningen toekent en straffen uitdeelt met zijn gard, ligt geheel in de sfeer van de middeleeuwse kloosterscholen. De schimmel behoeft verder ook niet op Sleipnir terug te gaan : in de Middeleeuwen bereden pausen en bisschoppen hem immers ten teken hunner hoge waardigheid en daarom liet men ook de geliefde heiligen graag dit edele dier berijden. Zelfs heiligen als St. Bartholomeus en bijbelse personen, in wier legende nergens van een paard sprake is, verschijnen in het volksgeloof en zodoende ook op middeleeuwse schilderijen geregeld op een schimmel. Vervolgens het geven van geschenken. Niet alleen dat dit mede te verklaren is als paedagogisch attribuut uit de middeleeuwse kloosterschool, maar bovendien vindt het een prachtig steunpunt in de Sint-Nicolaaslegende van zijn schenking aan de drie verarmde huwbare meisjes, terwijl van den anderen kant in de germaanse mythologie de geschenken gevende gestalte onbekend is. En dan zijn *knecht* ! Hierover ben ik behalve door de in *De Katholieke Encyclopaedie* aangegeven literatuur nog speciaal voor Nederland ingelicht, doordat ik in een Brabantia-Nostra-enquête in Brabantia Nostra (Ve jrg., Februarinumnummer 1940, p. 158-159) vroeg : „Hoe heet (heten) de knecht(s) van Sinterklaas ? Zijn ze bruin of zwart en hebben ze, als hij er meer heeft, aparte namen (bijv. Zwartepiet, Sjakzjoer, Sabbas, enz. ?)”

Het is bekend, dat Sinterklaas in de folklore een knecht heeft, soms zelfs meerdere. Bijna altijd is de knecht zwart, hetgeen ook in de naam tot uiting komt (*zwarte piet*, *pietjeroet* en in Duitsland *Schmutzli*). Ook in mijn enquête zijn enkele gegevens voor zijn teint in Nederland te vinden en behoudens een dozijn hieronder te behandelen gevallen komt alleen : zwart voor.

Weliswaar bleef heel dikwijls het betreffende gedeelte der vraag onbeantwoord. Maar dat kan geen bezwaar heten voor de conclusie, dat bijna overal alle knechts van Sinterklaas nikkers zijn. En als er ook al knechts van een andere kleur voorkwamen, bleek toch ook steeds er naast een zwarte piet te bestaan. Wat nu dan de afwijkingen betreft! Voor Tilburg gaf één inzender op, dat er bruine en zwarte knechts waren en een ander nauwkeuriger, dat *sjakzjoer* bruin was en als knecht van den zwarten piet fungeerde. Den Hout kent een bruinen *Sabbas* naast een zwarten *zwartepiet*, Vught: *zwartepiet* en *sjakzjoer* en een bruinen *trabbedoeli*, voor Amsterdam geeft één mijner talrijke inzenders op, dat ze bruin of zwart zijn, maar meestal zwart.

Verder werd ook zonder meer het voorkomen van bruin zowel als zwart vermeld voor Den Haag, Huissen, Goirle, Utrecht en Hem (N. Holland). Mijn inzender uit Terwinselen schreef (tamelijk onduidelijk): „één zwart-bruin”. Daarnaast gaf men voor Meghelen, dat er naast *zwarte piet* ook *Jan de knecht* voorkomt, die niet altijd zwart is en schreef Hilvarenbeek: aparte namen: een goeje en een kwaje knecht, de kwaje is zwart, de goeje wit. Eén mijner Amsterdamse inzenders deelt mee: bij het inhalen van Sint Nicolaas zijn er zwarte en bruine maar ook witte, men noemt ze *edelen*. Hapert tenslotte gaf naast *zwarte piet*: *rooje jan* op.

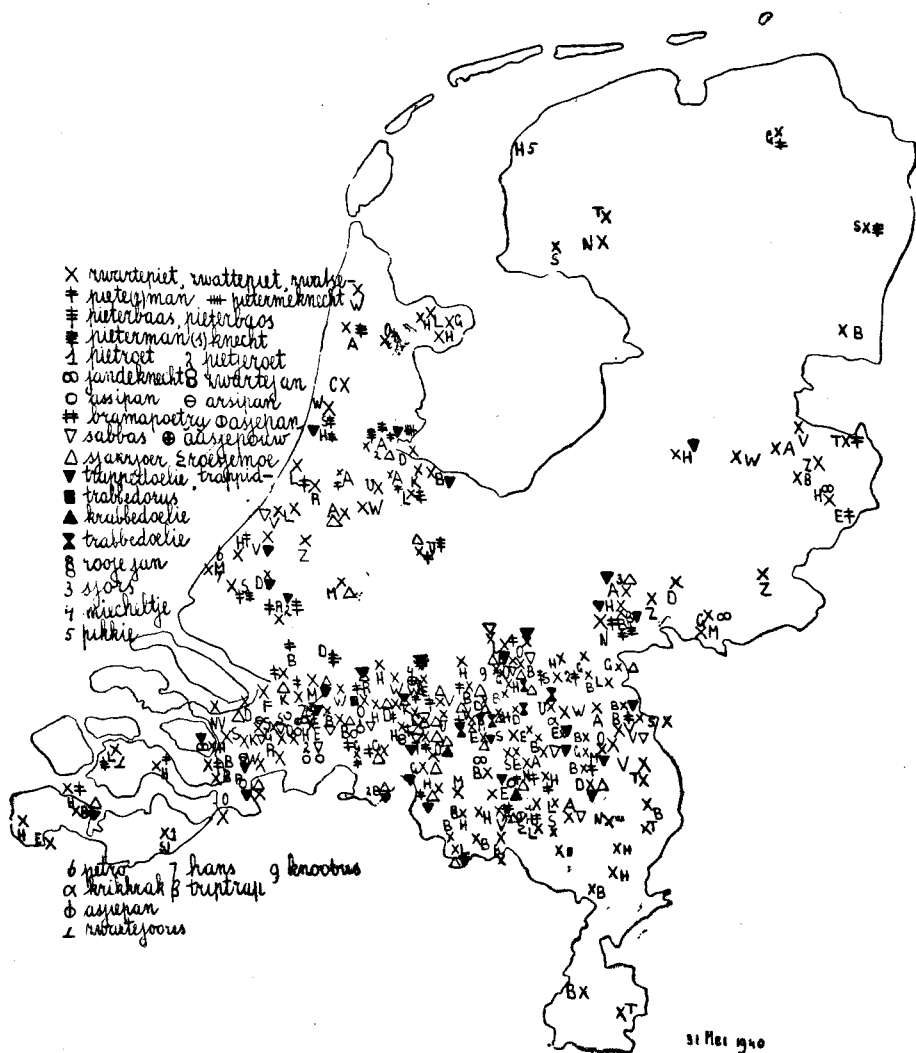
Praktisch altijd blijkt de knecht dus zwart (of anders: bruin) te zijn. Een moors-spaanse knecht derhalve. Lopen wij nu even op de naam vooruit, dan zien wij, dat daar een zeer grote variatie optreedt. Voor Duitsland wijs ik bijv. op *Hans Trapp*, *Hans Muff*, *Semper*, *Zampa*, *Zeras*, *Iswilde*, *Iswiler*, *Foazboaz*, *Tupptolles*, *Robbespierre*, *Rochales*, *Bömann*, *Husicker*, *Elseker*, *Hoseker*, *Hosecker-Bock*, *Kibo*, *Sparmundi*, *Stapklos*, *Ruklas*, *Aschenklos*, *Klaubauf*, *Krampus*, enz. Bijzondere betekenis heeft men willen toekennen aan den naam *Ruprecht* of *Knecht Ruprech*. Men zag hierin nl. *Hruodperacht*, een oudgermaansen huisgeest, kobold of kabouter en vond dus ook in den knecht den heidensen oorsprong terug. Evenwel is dit absoluut niet noodzakelijk, zelfs onwaarschijnlijk. Het ligt veel meer voor de hand, dat de knecht van Sinterklaas oorspronkelijk de duivel was, die tegelijk met den heilige „verscheen”. Cultuurhistorisch beschouwd valt hier alles voor te zeggen. De

duivel toch speelde vooral in de latere M.E. in 's mensen geloofsleven een allesbeheersende rol en daarbij traden natuurlijk de heiligen als zijn antagonisten op. Ook in het leven van den H. Nicolaas krijgt men met duivels te maken. In de griekse vita uit de 9e eeuw wordt hem reeds een duivelverdrijving toegeschreven. Vandaar dat onze *zwarte piet* oorspronkelijk een duivel moet zijn, die aanvankelijk als de door den heilige overwonnene (hierop wijst nog het rammelen met de ketting!), later als de willig dienende strafvoltrekker meegaat.

Behalve deze middeleeuws-hagiographische en cultuurhistorische argumenten pleiten hiervoor ook de volkskundige gegevens. Zoals wij reeds zeiden: de ketting, verder zijn functie van strafvoltrekker, die immers ook vaak aan den duivel toegekend wordt en zijn zwarte of althans bruine kleur. Op de meisjeskostschool in Heithuysen vond ik ook nog een typische aanwijzing. Daar zijn een „deftige” zwarte piet en nog enkele andere, die sprongen en lawaai maakten, maar tenslotte ook de cadeautjes mee uitreikten. Deze laatste zwartepieten nu droegen horens! En dan ten slotte de naam.

Vaak toch draagt hij in Duitsland kortweg de naam: *duivel* of een naam waarmee ook de duivel bedoeld wordt. Zo bijv. de naam *Belzebub* in al zijn vervormingen, of *Pluto*. De zojuist ter sprake gebrachte naam *Ruprecht* wordt ook in de Middeleeuwse literatuur door duivels gedragen. In dit verband hoort misschien ook ons *trappedoelie*, *trabbedoelie* en *krabbedoelie*, waarvan *krabbedorus* wel weer een vervorming zal zijn (een inzender in Reusel geboren, gaf voor Eindhoven nog *drappedoelie*), een benamingstype, dat afgezien van het noordoosten in ons land tamelijk verbreid is. Ook deze naam doet evenals Duits *Hans Trapp* aan duivelse afkomst denken. In het Frans toch zijn *Trappe* en *Traquenard* gewone duivelsnamen en wat *krabbedoelie* betreft, verwijs is nog naar de Duitse pietermanbenaming: *Crampus*, die men wel niet mhd. *krammen*, met de klauwen vastpakken in verband heeft gebracht om er ook een duivelbenaming in te zien.

Tenslotte wijzen natuurlijk ook in zekere zin onze benamingen als *zwarte piet*, *zwatte piet*, *zwatsepier* (Terwinsele), *pietroet*, *pietjeroet*, *pikkie*, *zwarte jan*, en *zwarte joris* (Lewedorp Z.H.), die geen van alle in Nederland hun eigen verbreidingsgebied hebben, op dien „helsen” oorsprong.

Omdat anders de kaart overladen zou worden, heb ik volgende plaatsen, die uitsluitend *zwarte piet* gaven, op ons kaartje niet ingevoegd: Rosmalen, Mierlo, Nistelrode, Nuland, Bokhoven, Haps, Haarsteeg, Loon-op-Zand, Oosteind, Veghel, Vorstenbosch, Woensel, Nuenen, Berkel-Enschot, Macharen, Gemonde, Volkel, Zeeland, St.-Oedenrode, Lieshout, alle in

Noord-Brabant gelegen ; ook hebben Honselersdijk, Harreveld, Rietmolen, Maasbommel en Roodhuis *zwarte piet*, al staat zulks niet op de kaart.

Merkwaardig is ook in dit verband het woordtype *assipan - arsipan*, dat vrijwel uitsluitend tot westelijk en midden-Noord-Brabant beperkt is. Ook bij Cornelissen en Vervliet is het in hun *Idioticon van het Antwerpsch dialect* niet vermeld, maar omgekeerd wel voor Eindhoven in een oud Sinterklaasliedje opgegeven. Heeft het iets te maken met *hersenpan*, dat in West-Noord-Brabant klankwettig *assepan* of *arsepan* is geworden ? Ik betwijfel het. Eerder denk ik aan *aspan*, welks eerste lid in West-Brabant immers als *assie* verschijnt (cfr. A. Weijnen *Onderzoek naar de dialectgrenzen in Noord-Brabant*. Roosendaal 1937. Krt. 79)

Ook Duitsland kent trouwens z'n *Aschenklas*. Wat de andere nederlandse vormen met sj als *asjepan* en *asjjepan* en verdere vervormingen als *aasjepouw* betreft, moet die sj dan uit s ontstaan zijn. En dat is in Brabant niet zo heel ongewoon. Zo zegt men er toch ook *sjoe* i.p.v. *sou*, *sjolle* i.p.v. *sollen*, *kesjet* i.p.v. *corset*. Dat de naam, vooral in zijn vorm *aasjepouw*, nog verwant zou zijn met den duivelsnaam *Asmodee* lijkt mij weer minder waarschijnlijk.

Terloops vermelden wij nog, dat in Monster de knecht van den *Sint hans* of *zwarte piet* heet, maar dat *assepan* de naam is voor een schrikgestalte die het hele jaar door op de zolders woont, zoals *bulleketroet* in de sloten onder het water.

Met dit alles blijft de duivels-afkomst van den knecht dus tamelijk zeker. In verschillende andere namen is hier echter niets meer van te bespeuren. In namen als *pietermanknecht*, *pietermeknecht*, *pietermansknecht* en *jan de knecht* ligt reeds duidelijk uitgedrukt, dat de duivel de dienaar van den Sint geworden is, maar ook *pieterman*, *pieterbaas*, *pieterbaos*, *hans* en *piet* (dat ook hier en daar, doch steeds *naast* andere benamingen verschijnt en daarom op de kaart niet is aangegeven) zijn als knechtbenamingen op te vatten, immers in allerlei landen worden knechten en boeren met een of andere eigenaam aangeduid.

Een opvallend feit mag het voorts heten, dat zo goed als overal in minstens één benaming het element *piet* voorkomt (*zwarte piet*, *pieterman*, *pieterbaas*, *pietroet* of kortweg *piet*).

Het voorkomen van *sjors*, *miecheltje*, *petro* (om zijn romaanse vorm van de *piet*-groep hier onderscheiden) is niet meer dan sporadisch. Alleen de *jan-hans*-groep is iets algemener, maar haalt toch ook nog geen tiende van de *piet*-frequentie. Bovendien beperkt de groep zich tot het oosten van het land : Barger-oosterveld, Hengelo, Meghelen, Hapert, Best, Hulten. In het westen gaf Amsterdam bij één inzender o.a. kortweg *jan* en Monster naast *zwartepiet* : *hans*.

Een heel afzonderlijke plaats neemt nog Zuid-Limburg in, waar de vorm *hans mof* optreedt in bijv. Valkenburg, Maas-tricht, Heerlen, Sittard, Bunde ; vgl. Ph. Dorren *Woordenlijst uit het Valkenburgsche plat*, Valkenburg (z.j. p. 123) en L. van der Heyden *Zittesjen A.B.C.* (Sittard 1927). Gezien het optreden van bijv. *Hans Muff* in het Rijnland, *Hans Trapp* in den Elzas en de algemeenheid van de *Hans*- en *Johann*-benamingen in Duitsland, is de verbreiding in Nederland van de ene kant heel begrijpelijk, maar toch zijn overigens ook in Nederland de gefingeerde namen met *jan* als *Jan Contant*, *Jan Rap* en zijn maat, *Jan Hagel*, *Janmaat*, *jancken* veel talrijker dan die met *Piet*. Een blik in Van Dale's *Groot Woordenboek* zal ieder hiervan overtuigen.

Het ligt voor de hand, dat, als Sinterklaas meer dan één knecht heeft, deze verschillende namen dragen. Wel is het mogelijk om te spreken bijv. van twee *zwartepieten*, maar overigens zijn we hier op een terrein, waar de kinderpsychologie een voorname rol moet spelen. En dan brengt de behoefte aan concretisering het als vanzelf mee, dat men aan elken knecht zijn aparte naam geeft. Ik herinner mij nog heel goed, hoe, toen ik kind was, ook elke kip uit ons kippenhok zijn aparte naam moest hebben. Vandaar dat het volkomen begrijpelijk is, dat men voor Barger-oosterveld in Drente opgaf : *zwarte piet* ; als er twee knechten zijn, dan heten ze *Piet* en *Jan* en voor Helmond : is er één dan : *Piet* zijn er twee dan : *Piet* en *Sjaksjoer*. Wij kwamen het verschijnsel trouwens al elders tegen. Typisch is ook, dat een mijner vele medewerkers uit Amsterdam opgaf, dat men onderscheid maakte tussen de *goeje* en de *kwaje* knecht. In Asten heet verder de hoofdknecht *Piet* of *zwartepiet*, de knecht van mindere rang is *Sabbas*. Terwijl *zwartepiet* plechtig naast Sinterklaas loopt en het paard vasthoudt, zit *Sabbas* bijv. in de dakgoot. Hij trekt de lelijke ge-

zichten en draagt de zak. Ook in Standdaarbuiten is *sabbas* minder voornaam dan *assipan*. Verder geeft ook Tongelre (Eindhoven) op, dat, als Sinterklaas meer knechten heeft, ze aparte namen dragen: *zwartepiet*, *pieterman*, *sjakzjoer* en *trappedoelie*. Eveneens geeft Stratum (Eindhoven) op, dat als er een is, hij *zwarte piet* heet, maar dat als er meer zijn, de ene *zwarte piet*, de andere *sjakzjoer* of *trappedoelie* heet. Dat die „secundaire” benamingen hier niet zo heel vast staan, kan men ook zien uit de opgave van Gestel (Eindhoven), als er een is, heet hij *zwartepiet*, als er meer zijn, dan de ene *sjakzjoer* en bijv. (sic!) de andere *trappedoelie*; zijn er nog meer, dan hebben die weer aparte namen! (Voor de duidelijkheid hebben wij al deze afzonderlijke opgaven uit deze Eindhovense wijken op de kaart achterwege gelaten.)

Wat de overige namen betreft, menen wij met enkele beknopte opmerkingen te mogen volstaan.

Krikkrak en *triptrap* zijn tamelijk duidelijke klankschilderingen. Deze laatste benaming is (ten dele) misschien ook een vóórphase van de *trappedoelie*-groep, die wij trouwens ook reeds „in satanisch verband” bespraken.

Naast een afzonderlijk zuidlimburgs *hansmoef*, een westen midden-noordbrabants *assipan-ansipan* vinden wij nog een derde lokaal, vrij nauw begrensd type: *sabbas*, weerom in Noord-Brabant en dan nog niet te ver naar het westen, (een in Reusel geboren inzender gaf het ook voor Eindhoven). Die *sabbas* echter is geen gewone *zwartepiet*. Mijn zegsman uit Aarle schreef mij: „bij ons in Aarle (Aarle-Rixtel) hoort bij de Sinterklaas-troep ook *sabbas*. Niet dat er drie personen meekomen, maar hij is zoveel als de boeman, waar men kinderen mee zoet houdt. Toch worden geschenken ook wel als van hem afkomstig beschouwd. Zo herinner ik me lang een doos in gebruik gehad te hebben, waaronder geschreven stond „*van sabbas*”.” Over den Astensen en Standdaarbuitensen *sabbas* als „hulpknecht” spraken wij al. In Den Hout bij Oosterhout is hij bruin in tegenstelling met den echten zwarten *zwartepiet*, en in Oss heet hij *saabas*. Moeten wij voor de verklaring van dezen naam misschien denken aan den H. Sabbas (kluizenaar), wiens feest op den vooravond van Sinterklaas, 5 December, gevierd wordt? Zoals ook Hoogstratens *Nikodeem* (cfr. C. Laurijssen *Hoogstratens Kinderspelen, — Liedjes en Spreu-*

ken, Hoogstraten 1933, p. 16) waarschijnlijk aan associatie met *Nicolaas* te danken is.

En dan tenslotte : *sjakzjoer*. Ook deze benaming is een probleem. Steeds heeft het woord mij eigenlijk toegesproken als *Chaque-jour*. Hoewel ik moet toegeven dat de semantiek niet geheel bevredigt (ik denk hierbij aan den knecht die „elken dag” komt strooien), kan ik toch een in de verte analoog geval aanhalen : *Vrijdag*, den gezel van *Robinson Crusoe*. Maar van den anderen kant zit misschien in het eerste deel *Jacques*. In het frans toch bewijst een term als *Jacques bonhomme*, dat *Jacques* een algemener betekenis heeft. En Engeland kent zelfs *Black Jack* voor zwartepiet. Maar wat moet dan het tweede deel betekenen, want jour zegt niet veel!

Het feit dat men mij voor *Deurne* opgeeft, dat de benaming *sjakzjoer* van de fraters is overgenomen en in *Goirle*, dat *sjakzjoer* alleen gezegd wordt tegen den knecht die bij de fraters optreedt, stempelen voor mijn gevoel het woord weer méér tot frans import. De verbreiding is met uitzondering van het noord-oostelijk deel van Nederland vrij algemeen.

Aan het begin van dit opstel memoreerden wij, dat wij, wat *Sint Nicolaas* betreft slechts weinig van uit de gouden zonneschijn der legende in het witte, maar killere licht der historie vermogen te laten treden. Dit is echter geen bezwaar voor de populariteit van den heilige geweest. Reeds in de 6e eeuw is de bisschop van *Myra* in het oosten vereerd, al in de 9e eeuw in Italië, in de 10e eeuw in de Duitse landen. De volle ontwikkeling ontvangt deze cultus echter in Italië, als in 1087 zijn relieken naar *Bari* worden overgebracht, in de noordelijke landen in den tijd der *Hanze-kooplui*. Ook in naamgeving en taalschat blijkt de grote omvang van die invloed, maar daarover misschien een andere keer. Wel wijzen wij voor ditmaal nog eens op de rijke verscheidenheid in naamgeving van zijn knecht als argument, hoe diep het *Sinterklaasfeest* in het volksleven is ingedrongen. Immers al zijn er delen van *West Europa*, waar men het gebruik van het *Sinterklaasbezoek* niet kent, toch was het voor de *Hervorming* reeds wijd en zijd verbreid en is het in verschillende protestante streken thans nog niet geheel verdreven.